

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i68.1280>
УДК 340.15(470)"18/19":342.724:355.1

Д. Ю. Войцехівська
orcid.org/0000-0002-3848-4827
аспірантка кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА ЗДІЙСНЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРЕДСТАВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Свобода віросповідання як законодавчо гарантоване право кожної особи вільно, без будь-якого примусу обирати, сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної є засадничою основою демократичного суспільства та правової держави. Водночас навіть у практиці розвинутих демократичних держав світу непоодинокими є випадки, коли релігійні традиції та канони частини суспільства суперечать законодавству країни про несення військової служби. Відповідно, постає питання про визначення пріоритетності права особи на віросповідання та право держави встановлювати вимоги щодо проходження особливого виду служби, якою являється військова. У цьому контексті вважаємо за доцільне проаналізувати вітчизняний досвід регулювання цього питання та практики реалізації норм законодавства Російської імперії щодо особливостей здійснення військових обрядів під час проходження військової служби.

Метою статті є аналіз нормативно-правової бази Російської імперії XIX – початку XX століття, що визначали порядок та умови проходження військової служби представниками національних меншин, та особливостей реалізації ними свого права на віросповідання. Об'єктом дослідження будуть виступати національні меншини інославно віросповідання, тобто ті, які не належали до панівної в Російській імперії православної конфесії і сповідували релігії, що належали до інших течій християнства (протестантизм, католицизм) або сповідували відмінні від християнства релігійні вчення.

Одразу слід зазначити, що нині проблема проходження військової служби представниками національних меншин, що проживали в Російській імперії, зокрема на землях Південної України, є малодослідженою як у історичній, так і юридичній науці. Більшість авторів, що займаються проблемою історії національних меншин, практично не звертають увагу на цей аспект проблеми. Часткове виключення стосується досліджень історії правового статусу менонітів, оскільки ця національна меншина тривалий час користувалася доволі значними привілеями щодо проходження військової служби. Так, серед останніх досліджень, присвячених проблемам правового статусу національних меншин та особливостям проходження ними військової служби, слід зазначити роботи О.К. Канненберг-Сандул, Я.В. Шевчук-Белла, Л. Кліпенштейн, Й. Петровський-Штерн та інші.

Друга половина XVIII ст. стала періодом масового переселення на територію Російської імперії, зокрема на землі Південної України, чисельних національно-релігійних груп. Активна колонізаційна політика імператорського уряду та успішні військові кампанії призвели до появи на українських землях значної кількості іудеїв, поляків-католиків, німців-протестантів, православних сербів та болгар, татар-мусульман тощо. У середовищі цих етнічно-релігійних спільнот були різні ставлення до питання несення військової служби. Основна частина переселенців не мала ідеологічних перепон для вступу на військову службу і, навпаки, розглядала її несення як можливість збереження свого високого соціального статусу. Зокрема, це проявилось в історії з переселенцями-сербами. Стурбовані чутками про плани австрійського уряду перевести їх у розряд посполитих селян, із подальшим оберненням у католицьку віру, сербські граничари звернулися в середині XVIII ст. до російської імператриці Єлизавети Петрівни з проханням прийняти їх на службу російській короні (Скальковский, 1836, с. 20–22). Звернення сербів знайшло позитивний відклик у правлячих колах Російської імперії, і вже

у 1750–1752 роках на землях південної України утворюється низка військово-землеробських поселень, жителі яких несли службу в гусарських (кавалерійських) та пандурських (піхотних) ротах (ПСЗРИ, 1830, № 9919).

Водночас зовсім інша ситуація складалася з представниками груп, чий релігійні переконання заперечували можливість несення військової служби чи встановлювали жорсткі обмеження щодо її проходження. Насамперед йдеться про представників релігійних течій меннонітів, адвентистів, баптистів, Свідків Єгови, квакерів та ін. Однією з ключових особливостей релігійних вірувань вищезазначених спільнот було заперечення інституту присяги і військової наступної служби, а також категорична відмова від протидії супротивнику за допомогою застосування сили. Зокрема, в менонітів існувало положення про абсолютне відокремлення громадського життя від світського, вони утримувалися від виконання судових обов'язків та обов'язків державної, у тому числі і військової, служби (Бондарь, 1916, с. 24). Не дивно, що одна з висунутих при переселенні менонітів умов була визначена чином: «щоб вони (меноніти) та їх нащадки були звільнені на вічні часи від усілякої військової служби, оскільки положення віри ніяк їм не дозволяють поступати на військову службу» (Браун, 1915, с. 39).

Негативним було ставлення до військової служби і в іншій чисельній етнічній групі, що опинилася на землях Російської імперії внаслідок поділів Речі Посполитої, – іудеїв. На відміну від меннонітів чи баптистів, релігійна доктрина іудаїзму безпосередньо не забороняла вступ на військову службу, хоча подібні твердження і зустрічаються в сучасній науковій літературі (Некрашевич, 2019, с. 46–49). Скоріше слід говорити про негативне ставлення іудаїзму до таких явищ, як вбивство чи скалічення людини, насильство, завдання шкоди цивільному населенню, та інших явищ, що супроводжували військові дії (Норман, 2005, с. 82).

Зважаючи на необхідність заручитися лояльністю цих національних груп, російський уряд тривалий час проводив помірковану політику щодо питання залучення їх на військову службу.

Так, вже перші нормативні акти, які регулювали питання правового статусу колоністів, які прибували на терени Російської імперії, містили положення про не обов'язковий характер військової служби. У прийнятому Катериною II Маніфесті від 22 липня 1763 року вказувалося, що «іноземець, який переїде в Росію, на весь час свого перебування звільняється від військової служби» (ПСЗРИ, 1830, № 11880). Звільняючи іноземних колоністів від несення обов'язкової військової служби, Маніфест тим не менш залишав за ними право вступати до лав армії на добровільних засадах і навіть заохочував їх до цього вчинку, встановлюючи додаткову винагороду за службу у розмірі 30 крб (ПСЗРИ, 1830, № 11880). Положення про звільнення від військової служби містилися і в жалуваних грамотах, які видавалися менонітам наприкінці XVIII – на початку XIX ст. імператрицею Катериною II та імператорами Павлом I і Олександром I (ПСЗРИ, 1830, № 19546; ПСЗРИ, 1830, № 21163).

Звільнялися від військової служби і іудеї. Водночас, як справедливо зазначають більшість дослідників, якщо для колоністів таке звільнення слід розглядати як привілей, то щодо єврейського населення – як заборону, обмеження у правах. Подібна позиція загалом була характерна для багатьох європейських країн, де продовжували панувати традиційні середньовічні погляди на євреїв як неповноцінне населення, що нездатне до військової служби. Саме тому в Російській імперії замість несення військової служби представники єврейства мали виплачувати спеціальну грошову подать (ПСЗРИ, 1830, № 15721).

Однак у XIX ст. підходи російського уряду до питання військової служби представників національних меншин зазнають суттєвої трансформації. Військові, економічні, демографічні чинники спонукали правлячу еліту до виявлення нових людських ресурсів, необхідних для поповнення збройних сил та досягнення військового паритету з потенційними супротивниками. Російська держава вже не могла дозволити собі існування значного прошарку суспільства, якій звільнявся від несення військової служби, наслідком чого стає поступове скасування наданих у попередні століття привілеїв та встановлених обмежень.

Першим кроком до зрівняння усіх національних груп у військовому обов'язку стало рішення імператора Миколи I у 1827 році поширити на іудеїв військову повинність (ПСЗРИ, 1830, № 1330), а також скасувати виплату ними грошової податі замість несення військової

служби (ПСЗРИ, 1830, № 2175). Надалі були ліквідовані пільги і інших релігійних групи, представники яких звільнялися від проходження військової служби. У підсумку, відповідно до прийнятого у 1874 році «Статуту про військову повинність» військовий обов'язок поширювався на всі верстви населення.

Вступ на військову службу протягом XIX ст. представників різнорідних релігійних груп гостро поставив перед державою питання регламентації порядку здійснення ними обрядів та дотримання правил, визначених їхніми релігійними вченнями. Для представників національних груп, які сповідували православ'я, це питання не становило значної проблеми, оскільки православне військове духовенство в російській армії було включено у штат, починаючи з XVII ст., а дотримання церковних канонів не лише дозволялося, але й безпосередньо прописувалося в нормативно-правових актах. Так, Морський статут 1720 року визначав, що «офіцери кожний ранок та вечір повинні Господу Богу молитися» (ПСЗРИ, 1830, № 2267). Натомість мусульмани, протестанти, католики, іудеї та інші релігійні групи потрапляли у складну ситуацію, оскільки на перших етапах закон не регулював питання, пов'язані із залученням на військову службу представників їхнього духовенства, та надання їм можливості проводити власні обряди.

Розглянемо основні релігійні права, які забезпечувало російське законодавство іновірцям під час проходження ними військової служби.

Складання присяги в присутності духовної особи свого віросповідання. До XIX ст. згідно з Військовим статутом 1716 року призовник мав складати присягу, тримаючи руку на Євангелії, а після закінчення промови цілував його (ПСЗРИ, 1830, № 3006). Звісно, такий порядок не лише викликав непорозуміння з представниками інших конфесій, а ставив під сумнів сам зміст складеної ними присяги. Тому, відповідно до нових правил, для участі у проведенні присяги представників неправославних конфесій мали залучатися духовні особи відповідних релігій. Крім того, в законодавстві були спеціально визначені тексти клятви та порядок їх принесення для кожної з окремих релігійних груп, з урахуванням специфіку вірувань мусульман, іудеїв, протестантів та ін. Усвідомлення царським урядом важливості дотримання релігійних канонів у процесі складання присяги зумовило надання тимчасової відстрочки від її здійснення, якщо з тих чи інших причин священик не міг безпосередньо бути присутнім під час її проголошення (Сборник циркуляров Министерства внутренних дел по вопросам воинской и военно-конской повинностей, 1906, с. 415). Що характерно, у цьому випадку державою навіть була зроблена поступка в мовному питанні – текст присяги складався та проголошувався рідною мовою призовника. Водночас, оскільки такий лібералізм загалом не відповідав загальному напряму внутрішньої політики Російської імперії, спрямованої на поширення серед етнічних меншин російської культури та мови, вже наприкінці XIX ст. відбувається поступове обмеження вищезазначеного права. Так, в одному з указів Сенату 1899 року було наголошено на необхідності складання присяги під час вступу на військову службу саме російською мовою.

Право на здійснення обрядів, які визначалися їхньою вірою, а також відвідування духовних установ. У нормативно-правових актах, що регулювали порядок проходження військової служби представникам національних меншин, закріплювалося право на здійснення ними релігійних обрядів, якщо вони не заважатимуть виконанню обов'язків та завдань, передбачених військовою службою. Так, ст. 91 «Статуту рекрутської повинності та військової служби євреїв» проголошувала, що «військовослужбовці євреї у всякий час, вільний від служби, можуть виконувати всілякі обряди по їх вірі, що дозволені законами держави, а Керівникам суворо спостерігати, щоб ніхто не робив їм жодних зауважень чи нарікань» (ПСЗРИ, 1830, № 1330). Водночас постає питання про реальну можливість реалізації цього права, адже деякі релігійні обряди національних меншин суперечили установленому порядку військової служби. Зокрема, тут може йтися про особливості дотримання правил харчування, важливого для мусульман та іудеїв, здійснення релігійних обрядів у визначений час (п'ятиразова молитва мусульман або шаббат у іудеїв), дотримання певних правил поведінки у періоди значних релігійних свят (Рамадан, Курбан Байрам, Йом Кіпур тощо). Архівні матеріали та сучасні дослідження дозволяють говорити про певний дуалізм у вирішенні цього питання. З однієї сторони, держава намагалася врахувати специфічні потреби, які виникали у зв'язку

з особливостями релігійних канонів, і приймала правові норми, що містили гарантії їх реалізації. Так, ст. 342 «Статуту внутрішньої служби у піхотних військах» (1877 рік) та параграф 388 «Статуту внутрішньої служби у кавалерії» (1889 р.) визначали, що «у дні особливого богослужіння, що здійснюється відповідно до їх віри та обрядів», іудеї та мусульмани «повинні бути звільнені від занять та нарядів по службі» (Устав внутрешней служби в пехотных войсках 1877 г., 1902, с. 89; Устав внутрешней служби в кавалерии, 1889, с. 107). Морський статут 1901 надавав іудеям та мусульманам приносити молитви у священні для них дні тижня: «їм (мусульманам та іудеям) дозволяється читати молитви за правилами своєї віри і у визначених командиром місцях: мусульманам по п'ятницях, євреям – по суботах» (Свод морских постановлений, 1902, с. 228). Існуючі матеріали дозволяють говорити, що ці положення не залишилися виключно на папері і були втілені на практиці в багатьох регіонах Російської імперії, в тому числі і на Півдні України. Так, керівник 59-го Люблинського полку, що квартирував в Одесі, не лише дозволив солдатам-іудеям брати участь в організованому єврейською громадою святі хакнашат Тора. Аналогічні випадки були зафіксовані в Севастополі та інших містах України (Петровский-Штерн, 2003, с. 63–65).

Водночас помилкою було б стверджувати, що подібне лояльне ставлення мало усе офіцєрство російської армії. Значна частина з них не поділяла поглядів на необхідність врахування духовних потреб національних меншин, особливо якщо йшлося про ті групи населення, які не користувалися повагою в російському суспільстві (євреї-іудеї, з 1914 року – німці-меноніти). Відповідно, як показують сучасні дослідження, чисельними були факти порушення релігійних прав цих категорій військовослужбовців, ухилення офіцєрів від виконання покладеного на них обов'язку створення умов для реалізації права на здійснення меншинами власних релігійних обрядів. Типовою була ситуація, що отримала великий розголос у Російській імперії, коли іудейський солдат Пейсіх Шкабло був покараний за опір старшому офіцєру, який намагався припинити проведення дозволених законом релігійних обрядів (Любавский, 1866, С. 258–259).

Право на допуск до військових підрозділів духовних осіб та організацію ними місць богослужінь. У російській армії інститут військових священників мав давні історичні традиції. Вони займалися релігійним та моральним вихованням солдат та офіцєрів, здійснювали релігійні обряди, забезпечували поховання вбитих відповідно до церковних канонів. Разом із тим тривалий час офіційний статус надавався виключно представникам православної конфесії, які отримували від держави матеріальне та фінансове забезпечення. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. царський уряд зробив низку поступок щодо представників окремих релігій і визнає за ними право мати у військових підрозділах духовних осіб відповідних конфесій. Спочатку ці укази стосувалися регіонів, в яких представники певної релігійної групи становили основну частину військового підрозділу. Зокрема, військовослужбовці мусульманської та католицької віри, які проходили службу в Середній Азії, отримали право мати власних священників, які утримувалися за державний кошт (Денисов, 2014, с. 32). Таке право у 1827 році було передбачено і для військовослужбовців іудеїв. Відповідно до ст. 94 «Статуту рекрутської повинності й військової служби євреїв» встановлювалося, що «у випадку наявності євреїв більше 300 осіб, для них може бути визначений равін із жалуванням від казни, що здійснюється по представленню від військового начальства» (ПСЗРИ, 1832, № 1330). Однак повноцінного інституту військових священників неправославних конфесій сформовано не було. З однієї сторони, представники цих конфесій були доволі сильно розпорошені по різних регіонах Російської імперії, що робило утримання такої кількості священнослужителів надзвичайно витратною справою. Крім того, значна частина політичної еліти розглядала існування у військах представників неправославних конфесій як загрозу інтересам держави та підриву морального духу війська. Так, сам Микола I, який виступив ініціатором прийняття Статуту 1827 року, вже у 50-х рр. XIX ст. наклав наступну резолюцію на рапорт Інспекторського департаменту: «В армії не повинно бути жодних равнів з оплатою з казни» (Петровский-Штерн, 2003, с. 67). Як наслідок на тривалий період, духовні особи змушені були виконувати свої функції на громадських засадах, без відриву від здійснення своїх основних обов'язків по військовій службі. Оскільки в російському законодавстві священнослужителі інших конфесій

здебільшого не користувалися відстрочкою від здійснення військової служби, в солдатському середовищі знаходилося багато осіб, що могли здійснити релігійні обряди. Так, коли розпочався набір до лав армії представників менонітів, їм було дозволено зі свого середовища обирати власних священиків капеланів, яким надавалася повна свобода у виконанні релігійних обрядів (Клиппенштейн, 1997, с. 154). Загалом, як справедливо зазначає російський дослідник Х.М. Абулін, політика царського уряду в питанні створення штатних посад для священнослужителів неправославних конфесій мала хаотичний та суперечливий характер. Періоди офіційного визнання інституту неправославного військового духовенства (кінець XVIII – початок XIX ст.) та прийняття відповідних актів змінювалися етапом заборон та скасування штатних посад у регулярних військах (друга половина XIX ст., період контрреформ), але вже через кілька десятиліть знову поверталася до практики їх визнання та відновлення (початок XX ст.) (Абдуллин, 2007, с. 15). Звісно, така непослідовна політика не могла не накласти відбиток на нормативно-правову базу, що регулювала діяльність священнослужителів в армії. Нормативні акти в цій сфері досить часто були суперечливими, суперечили один одному, крім того, містили неоднаковий підхід у визначенні реалізації цього права представниками різних конфесій. У кращому становищі знаходилися представники християнських конфесій (католики та протестанти), які мали власних військових священиків у місцях найбільшого зосередження військовослужбовців-одновірців. Так, напередодні Першої світової війни військових капеланів католиків нараховувалося 16 осіб та 5 військових пасторів, а після початку війни ця кількість була збільшена наказом Верховного головнокомандувача (Кащеев, 2017, с. 70).

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновки, що у XVIII – XIX ст. політика Російської імперії щодо національних меншин зазнала суттєвих змін, що мало наслідком поповнення лав російської армії особами, які не належали до православної віри. На законодавчому рівні були визначені окремі релігійні права, що зберігалися за цією категорією військовослужбовців під час проходження служби: доступ до релігійних установ та духовних осіб, вільне виконання релігійних обрядів тощо. Разом із тим, як свідчить аналіз нормативно-правових актів та практика їх реалізації на Півдні України, частина закріплених у законодавстві релігійних прав і свобод мала формальний характер, оскільки їх реалізація ускладнювалася протидією православної церкви, офіцерства та рядового складу.

Література

- Абдуллин Х.М. Мусульманское духовенство и военное ведомство Российской империи (конец XVIII – начало XX вв.): автореф дис. ... канд. истор. наук : 07.00.02 Казань, 2007. 24 с.
- Бондарь С.Д. Секта меннонитов в России (в связи с историей немецкой колонизации в России). Петроград : тип. В.Д. Смирнова, 1916. 207 с.
- Браун П.Я. Кто такие меннониты?: Краткий исторический очерк / Сост. П.Я. Браун. 2е испр., доп. изд. Гальбштадт, Тавр. Губернии : из-дво "Радуга". 1915. 78 с.
- Денисов Д.Н. Католицизм в конфессиональном пространстве Оренбургского края (конец XVIII – начало XXI вв.). Оренбург : ООО ИПК «Университет», 2014. 149 с.
- Кащеев А.В. Военные пасторы военных округов и действующей армии Российской империи в годы Первой мировой войны. *Журнал Белорусского государственного университета. История*. 2017. № 3. С. 69–75
- Klippenstein, Lawrence (2017) Mennonite COs Under the Russian Tsars (1787–1917), *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 37 : Iss. 3, Article 6*.
- Любавский А. Русские уголовные процессы: В 4 т. Санкт-Петербург : Общественная польза. 1866. Т. IV. 408 с.
- Некрашевич Ф.А. Причины введения рекрутской повинности для евреев Российской империи: историко-правовой аспект. *Ученые записки ВГУ им. П.М. Машерова : сб. науч. трудов*. Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2019. Т. 30. С. 46–49.
- Норман Соломон Иудаизм и этика войны. *Международный журнал Красного креста*. Том 87. 2005. № 858. С. 79–97
- Петровский-Штерн Й. Евреи в русской армии. Москва, 2003. 556 с.
- Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). Собрание I-е. Т. XIII. Санкт-Петербург: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. № 9919
- ПСЗРИ. Собрание 2-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. IV. № 2267.

- ПСЗРИ. Собрание 2-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. II. № 1330.
ПСЗРИ. Собрание 2-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. II. № 2175.
ПСЗРИ. Собрание 2-е. Санкт-Петербург, 1831. Т.V. № 3006.
ПСЗРИ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. XVI. № 11880.
СЗРИ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXI. № 15721.
ПСЗРИ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXVI. № 19546
ПСЗРИ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXXVIII. № 21163.
Сборник циркуляров Министерства внутренних дел по вопросам воинской и военно-конской повинностей. 1874-1906 гг., Санкт-Петербург, 1906. 415 с.
Свод морских постановлений. / Изд. 1901 г. Кн. 10. Морской устав. Санкт-Петербург, 1902. 427 с.
Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, 1730-1823. Одесса : Гор. тип., 1836. Ч. 1 : С 1731-го по 1796-й год. 288 с.
Устав внутренней службы в кавалерии. Санкт-Петербург : Воен. тип., 1889. 207 с
Устав внутренней службы в пехотных войсках 1877 г. Санкт-Петербург, 1902. 193 с.

References

- Abdullin H. M. (2007) *Musul'manskoe duhovenstvo i voennoe vedomstvo Rossijskoj imperii (koniec XVIII - nachalo XX vv.)* [Muslim clergy and the military department of the Russian Empire (late 18th - early 20th centuries)]: (PhD Thesis), Kazan. [in Russian].
- Bondar S.D. (1916) *Sekta mennonitov v Rossii (v svyazi s istoriej nemeckoj kolonizacii v Rossii)* [Mennonite sect in Russia (in connection with the history of German colonization in Russia)]. Petrograd: tip. V.D. Smirnova, [in Russian].
- Braun P.YA. (1915) *Kto takie mennonity?: Kratkij istoricheskij ocherk* [Who are the Mennonites?: A Brief historical sketch] / Sost. P.YA. Braun. 2e ispr., Tav. gubernii: iz-dvo "Raduga" [in Russian].
- Denisov D.N. (2014) *Katolicizm v konfessional'nom prostranstve Orenburgskogo kraja (koniec XVIII – nachalo XXI vv.)*. [Catholicism in the confessional space of the Orenburg region (late 18th - early 21st centuries)] / Orenburg: OOO IPK «Universitet» [in Russian].
- Kashcheev A.V. (2017) *Voennye pastory voennyh okrugov i dejstvuyushchej armii Rossijskoj imperii v gody Pervoj mirovoj vojny* [Military pastors of the military districts and the active army of the Russian Empire during the First World War]. *Journal of the Belarusian State University. History.* no. 3. pp. 69-75 [in Russian] [in Russian].
- Klippenstein, Lawrence (2017) *Mennonite COs Under the Russian Tsars (1787-1917)*, *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 37 : Iss. 3 , Article 6.*
- Lyubavskij A. (1866) *Russkie ugovolnye processy* [Russian criminal trials]: V 4 t. SPb.: T. IV. [in Russian].
- Nekrashevich F.A. (2019) *Prichiny vvedeniya rekrutskoj povinnosti dlya evreev Rossijskoj imperii: istoriko-pravovoj aspekt* [Reasons for the introduction of conscription for the Jews of the Russian Empire: historical and legal aspect]. *Scientific notes UO VSU im. P.M. Masherov*, no. 30, pp. 46-49 [in Russian].
- Norman Solomon (2005) *Iudaizm i etika vojny* [Judaism and the ethics of war] / *International Review of the Red Cross*, vol. 87, n. 858, pp. 79-97 [in Russian].
- Petrovskij-SHtern J. (2003) *Evrei v russkoj armii* [Jews in the Russian army]. M.: New literary review [in Russian].
- Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (dali – PSZRI)* [Complete collection of laws of the Russian Empire (CCLRE)]. Assembly 1-e: December 12, 1825]. St. Petersburg: In the printing house of the Second Branch of His Own Imperial Majesty's Chancery, 1830. № 9919
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 1-e. SPb. 1830. Т. IV. № 2267
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 2-е. SPb. 1830. Т. II. № 1330
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 2-е. SPb. 1830. Т. II. № 2175
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 2-е. SPb. 1831. Т.V. № 3006
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 1-е. SPb., 1830. Т. XVI. № 11880
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 1-е. SPb., 1830. Т. XXI. № 15721
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 1-е. SPb. 1830. Т. XXVI. № 19546
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 1-е. SPb. 1830. Т. XXXVIII. № 21163
- Sbornik cirkulyarov Ministerstva vnutrennih del po voprosam voinskoj i voenno-konskoj povinnostej* [Collection of circulars of the Ministry of Internal Affairs on military and military horse service]. (1874-1906), SPb. [in Russian].
- Svod morskikh postanovlenij* [Code of Maritime Regulations]. (1902). vol. 10. Marine statute. SPb. [in Russian].

Skal'kovskij A.A. (1836) Hronologicheskoe obozrenie istorii Novorossijskogo kraja, 1730–1823 [Chronological review of the history of the Novorossiysk region]. Odessa : Gor. tip. [in Russian].

Ustav vnutrennej sluzhby v kavalerii [Charter of internal service in the cavalry]. (1889). Sankt-Peterburg: Military typography [in Russian].

Ustav vnutrennej sluzhby v pekhotnyh vojskakh 1877 g. [Charter of internal service in the infantry troops 1877]. (1902). Sankt-Peterburg: Military typography [in Russian].

Анотація

Войцехівська Д. Ю. Право на здійснення релігійних обрядів під час проходження військової служби представниками національних меншин Російської імперії (XIX – поч. XX ст.). – Стаття.

У статті розглянуто проблема становлення та реалізації права на здійснення релігійних обрядів представниками національних меншин Російської імперії під час проходження ними військової служби.

У статті досліджується еволюція політики царського уряду у поширення військового обов'язку на найбільш чисельні національні меншини, які не належали до православного віросповідання і проживали на території південних українських земель, що входили до складу Російської імперії. Встановлено, що протягом XIX ст. відбувається поступове скорочення раніше наданих привілеїв, пов'язаних зі звільненням від військової служби та збільшення чисельності військовослужбовців, які не належали до православної конфесії. Це своєю чергою змушує уряд вдатися до нормативного регулювання релігійних відносин у збройних силах.

На підставі аналізу нормативно-правової бази охарактеризовано основні групи законодавчо закріплених релігійних прав військовослужбовців: присяги у присутності духовної особи свого віросповідання, право на здійснення обрядів, які визначалися їхньою вірою, а також відвідування духовних установ, право на допуск до військових підрозділів духовних осіб та організацію ними місць богослужінь тощо. Дотримуючись проголошеного принципу віротерпимості, царський уряд поширював ці норми на представників усіх офіційно визнаних конфесій.

Здійснено аналіз практики реалізації релігійних прав військовослужбовців у XIX – на поч. XX ст. Наведено факти, які свідчать як про успішну реалізацію релігійних прав і свобод військовослужбовців, так і про існування обмежень та заборон у праві на здійснення релігійних обрядів представниками національних меншин під час проходження ними військової служби. Проаналізовано державну політику в питанні надання легального статусу військовим священикам неправославних конфесій, визначено її непослідовний та суперечливий характер.

Ключові слова: релігійна віротерпимість, релігійні права, військовий обов'язок, військовий священик, національні меншини, право на здійснення релігійних обрядів.

Summary

Voitsekhivska D. Yu. The right to perform religious rites during military service by representatives of national minorities of the Russian Empire (XIX – early XX centuries). – Article.

The problem of formation and realization of the right to perform religious rites by representatives of national minorities of the Russian Empire during their military service is considered in the article.

The article examines the evolution of the tsarist government's policy of extending military service to the largest non-Orthodox national minorities living in the southern Ukrainian lands of the Russian Empire. It is substantiated that during the XIX century. there is a gradual reduction of previously granted privileges related to release from military service and an increase in the number of servicemen who did not belong to the Orthodox faith. This, in turn, forces the government to regulate religious relations in the armed forces.

Based on the analysis of the legal framework, the main groups of legally enshrined religious rights of servicemen are characterized, which are: to take an oath in the presence of a clergyman of their religion, to perform rites determined by their faith, to visit religious institutions, the right of admittance to military units of ecclesiastics and organization of places of worship by them, etc. Adhering to the proclaimed principle of religious tolerance, the tsarist government extended these norms to representatives of all officially recognized denominations.

The analysis of the practice of religious rights realization of servicemen in the XIX – early XX century was carried out. There are facts that testify the successful exercise of religious rights and freedoms of servicemen, as well as the existence of restrictions and prohibitions on the right to perform religious rites by members of national minorities during their military service. The state policy on the issue of granting legal status to military priests of non-Orthodox denominations is analyzed, its inconsistent and contradictory character is determined.

Key words: religious tolerance, religious rights, military service, military priest, national minorities, the right to perform religious rites.